

Τι σημαίνει «συντηρητικός»; Ο συντηρητισμός ως αυταπάτη

Του Όλιβερ Βέμπερ

Μια ιδεολογία συνδεδεμένη με την ευρωπαϊκή αριστοκρατία: Η μελέτη από τον Παναγιώτη Κονδύλη μιας δημοφιλούς πολιτικής θέσης είναι πλέον διαθέσιμη σε καινούργια έκδοση.

Ο Παναγιώτης Κονδύλης στα τέλη της δεκαετίας του 1990

Εικόνα: Frankfurter Allgemeine Zeitung

Παρόλο που η ανακοίνωση του εκδοτικού οίκου θα ήθελε τα πράγματα να έχουν διαφορετικά, η αλήθεια είναι ότι δύσκολα λες κλασικό ετούτο το βιβλίο. Αν μη τι άλλο, ακόμη και οι ιστορικοί των ιδεών, στον κλάδο των οποίων τούτο το έργο θα μπορούσε, κατά πάσαν πιθανότητα, να θεωρηθεί ότι ανήκει, συνήθως κοιτάζοντας με απορία όταν αναφέρεται το όνομα του Παναγιώτη Κονδύλη. Υπάρχουν, ασφαλώς, πολλοί λόγοι που συμβαίνει αυτό. Ένας από τους λόγους είναι μάλλον τετριμμένος: τα σημαντικότερα βιβλία του Κονδύλη είναι εξαντλημένα, δεν τα βρίσκει κανείς στα παλαιοβιβλιοπωλεία και αν τυχόν τα βρει, τότε μόνο σε πολύ υψηλές τιμές. Σε μια από τις περιπτώσεις των οποίων η επανέκδοση επείγει, τη μελέτη του για το «ιστορικό περιεχόμενο και την παρακμή» του συντηρητισμού, δίνεται σήμερα θεραπεία: τριάντα έξι χρόνια μετά την πρώτη του έκδοση, το πόνημα του Κονδύλη είναι διαθέσιμο σε μια καινούργια έκδοση.

Ο ελληνογερμανός ανεξάρτητος μελετητής, ο οποίος πέθανε το 1998, πέρασε τη ζωή του εκτός της καθιερωμένης ακαδημαϊκής φιλοσοφίας ήδη από τη στιγμή που έλαβε το διδακτορικό του στη Χαϊδελβέργη. Σκόπιμα παραιτήθηκε από την προοπτική ακαδημαϊκής καριέρας – συμπεριλαμβανομένων όλων εκείνων που θα ήταν υποχρεωμένος να δεχτεί, όπως μια τέτοια καριέρα το απαιτεί. Η παραμονή του εκτός της ακαδημαϊκής φιλοσοφίας, επέτρεψε στον Κονδύλη να εναντιωθεί στις ακαδημαϊκές προσδοκίες. Βρήκε το πραγματικό του πεδίο δράσης υπονομεύοντας τις προσδοκίες αυτές και κατακρίνοντας το ακαδημαϊκό κατεστημένο για τον ρόλο του στην ικανοποίηση της ανάγκης μιας κοινωνίας για νόημα.

Μετά τους ιστορικούς του Διαφωτισμού, τους οποίους είχε συνεπάρει υπερβολικά η ευφορία του θέματός τους, ο Κονδύλης βρήκε τα επόμενα θύματα της κριτικής του της ιδεολογίας σε συγγραφείς που είχαν αφιερωθεί σε πολιτικές και ακαδημαϊκές αναβιώσεις μιας συντηρητικής διανοητικής παράδοσης. Στο πρώτο κίολας κεφάλαιο, τους συνιστά να αποδεχθούν τη μουμιοποίηση του θέματός τους: «Ένας ουσιαστικός ορισμός τού σύγχρονου “συντηρητισμού”, και μάλιστα του συντηρητισμού ως τέτοιου, είναι αδύνατο να δοθεί, πράγμα το οποίο γίνεται έκδηλο βλέποντας ακριβώς τις κοινοτοπίες με τις οποίες προσπαθεί κανείς να περιγράψει την ουσία του». Πόσο συχνά ακούμε σήμερα δεξιότερα του κέντρου, ότι τα άτομα πρέπει να αποκτήσουν ακόμη ακμαιότερο αίσθημα ευθύνης, ότι οι μεταρρυθμιστές πρέπει να γίνουν λίγο πιο χαλαροί και ότι στο καπιταλιστικό παγκόσμιο σύστημα πρέπει να ενοφθαλιστούν ορισμένες πατροπαράδοτες αξίες; — Πάντα σε σύνδεση με την αξίωση ότι έτσι συγκροτείται ένας συντηρητισμός για τον 21ο αιώνα. Στόχος της έρευνας του Κονδύλη είναι να αποδείξει ότι η ροπή αυτή προς την κοινοτοπία, δεν συμβαίνει τυχαία, αλλά είναι το αποτέλεσμα μιας μη αναστρέψιμης εκκένωσης και φθοράς του νοήματος της έννοιας.

Ουδείς καθολικός ψυχολογικός τύπος

Το επιχείρημα του Κονδύλη βασίζεται σε ένα μοντέλο της ιστορίας των ιδεών, που αντιλαμβάνεται τις ιδέες ως «διαθέσιμα όπλα· ούτε το ποιος θα τα χρησιμοποιήσει, ούτε το πότε και πώς θα το κάνει αυτό, εξαρτώνται από τα ίδια τα όπλα». Για τον Κονδύλη, είναι πάντοτε συγκεκριμένες ομάδες αυτές οι οποίες αναφέρονται σε ιδέες, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη δραστικότητα τους σε μια ορισμένη «σοβαρότητα της κατάστασης». Έτσι, όμως, παίρνουν μια ιδιότυπη κλίση, δηλαδή παραμορφώνονται εξαιτίας της πολεμικής τους. Παρασύρονται σε έναν κοινωνικοπολιτικό αγώνα που ακολουθεί τη «δική του λογική», «στην οποία η λογική των κειμένων» πρέπει να υποταχθεί. Η πολιτική ιδέα είναι, επομένως, πάνω απ' όλα ένα πολεμικό στοιχείο στις ιστορικές συγκρούσεις μιας εποχής. Αν και η μεθοδολογία αυτή είναι ασφαλώς κατάλληλη μόνο για ορισμένες έννοιες, η εμβέλειά της φτάνει εντούτοις πολύ πέρα από αυτά τα άτομα «πλάισια» και τις ήπιες «προθέσεις του συγγραφέα», πράγματα με τα οποία ορισμένες ακαδημαϊκές σχολές της «Ιστορίας των Ιδεών» (Intellectual History) επαναπαύονται σήμερα.

Συνεπώς, για τον Κονδύλη, ο συντηρητισμός δεν αποτελεί ούτε ένα σύνολο άχρονων ιδεών ούτε έναν παγκόσμιο ψυχολογικό τύπο, αλλά συνιστά μια ιδεολογία συνδεδεμένη με την ευρωπαϊκή αριστοκρατία, ιδεολογία που σφυρηλατήθηκε μέσα στον αγώνα ενάντια στο εκκολαπτόμενο απολυταρχικό κράτος. Τουτέστι: Ο συντηρητισμός προηγείται περίπου διακόσια χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, η οποία συχνά, ακόμη και σήμερα, αναγορεύεται σε αιτία και αφετηρία του. Από τον 16^ο αιώνα και μετά, η αριστοκρατία αντιστάθηκε στο «διαχωρισμό κράτους και κοινωνίας», αφού οι αριστοκρατικές ανώτερες τάξεις θεωρούσαν τόσο το ένα όσο και το άλλο ως «societas civilis» (αστική μεσαιωνική κοινωνία) — εξουσία και ζωή συνδυασμένες στη μία και την αυτή δομή. Κάτι τέτοιο δεν συνέβαινε τυχαία: ήταν τουλάχιστον η ενότητα και των δύο σφαιρών, και μόνον αυτή, εκείνη που δικαιολογούσε τη θέση των αριστοκρατών: σύμφωνα μ' αυτούς, όποιος είχε ένα αρχοντικό υπό τη διεύθυνσή του, όχι μόνο είχε τα «ιδιωτικά» του δικαιώματα στο

σπίτι και το αγρόκτημα, αλλά επίσης —ταυτόχρονα και αδιακρίτως— κυριαρχικές εξουσίες στη γη και τους ανθρώπους.

Το κυρίαρχο κράτος, επιχειρώντας να μονοπωλήσει την πολιτική διοίκηση, να συντάξει αφ' εαυτού νόμο και να περιορίσει την ηθική στην ιδιωτική σφαίρα των υπηκόων του, στέρησε από τους ευγενείς τους όρους της επιβίωσής τους. Η συντηρητική ιδεολογία μιας «societas civilis» που πρέπει να διατηρηθεί πάση θυσία, στην οποία ο νόμος δεν «φτιάχτηκε» αλλά «ευρέθη», ήταν νομιμοποιημένος από τον Θεό και —το υποψιάζεται κανείς— ο ιδιοκτήτης υπερείχε των αξιωματούχων, αυτή, λοιπόν, η ιδεολογία ήταν το ιδανικό όπλο για να υπονομεύσει κανείς τις προσπάθειες του νεωτερικού κράτους. Στον συντηρητισμό, επομένως, καθρεφτιζόταν επακριβώς ο γραφειοκρατικός του αντίπαλος.

Η ιδεολογική κριτική πίσω από μια αιχμηρή κρίση

Άραγε, εξαιτίας τούτης της απλής αναλογίας με τη μάχη και τον πόλεμο, δεν κινδυνεύουμε να «υποπέσουμε στο σφάλμα της υιοθέτησης μιας τελεολογικής άποψης», σφάλμα για το οποίο ο Κονδύλης κατηγορούσε πάντοτε τους άλλους; Για να αποτρέψει αυτόν τον κίνδυνο, ο Κονδύλης, πέρα από τον πολεμικό χαρακτήρα των πολιτικών εννοιών, δίνει προσοχή στην ιστορική τους διαλεκτική· αυτό είναι το δεύτερο βασικό δομικό στοιχείο στη μάλλον υπόρρητη μεθοδολογία του Κονδύλη. Κατά το δέκατο έβδομο και το δέκατο όγδοο αιώνα, για παράδειγμα, οι ευγενείς υπέπιπταν όλο και περισσότερο στην αυταπάτη ότι μπορούσαν να υπερασπιστούν καλύτερα τα κεκτημένα τους γεμίζοντας τις τάξεις του επίσημου διοικητικού μηχανισμού με εκπροσώπους τους. Οδηγημένοι από την απώλεια της σπουδαιότητας της γεωργίας, την πιστότητα στην αυλή και τις ανάγκες της δικής τους πολεμικής, οι ευγενείς έγιναν σταδιακά μέρος του κινήματος που ήθελαν να αναχαιτίσουν: η κοσμοθεωρία τους μετετράπη σε μια κοσμοθεωρία εκκοσμικευμένη, ο δεύτερος και ο τρίτος γιος των ανώτερων οίκων όφειλαν να υποκύψουν σε αξιοκρατικά κριτήρια —ώσπου τελικά, από το 1790 και μετά, δηλώθηκε πλήρης αλληλεγγύη με τη βασιλική αυλή για να αποκρουσθεί το ακόμη χειρότερο κακό μιας αστικής-φιλελεύθερης κοινωνίας.

Παρουσιάζοντας έτσι τα πράγματα, οδηγούμαστε στη θέση του Κονδύλη, σύμφωνα με την οποία ο συντηρητισμός τελικά ναυάγησε κατά το δεύτερο τρίτο του δέκατου ένατου αιώνα, μαζί με την φεουδαρχική αριστοκρατία. Εναντίον της θέσης αυτής έχει διατυπωθεί πλήθος αντιρρήσεων, οι οποίες καταλήγουν λίγο-πολύ στα εξής: μπορεί, άραγε, η εμβέλεια του όρου «συντηρητισμός» να περιοριστεί, έτσι ώστε τα μετέπειτα «συντηρητικά» κόμματα να μην μπορούν πλέον να κατανοηθούν με βάση αυτόν; Τέτοιες επικρίσεις, όσο δικαιολογημένες και αν είναι κατά τις λεπτομέρειες, παραβλέπουν την ιδεολογική κριτική πίσω από την οξύτατη κρίση του Κονδύλη: όσοι εξακολουθούν να αυτοαποκαλούνται συντηρητικοί μετά την κατάρρευση του εταιρικού κόσμου είναι, στην πραγματικότητα, φιλελεύθεροι που απλά παρανοούν τις ίδιες τους τις θέσεις.

Επίσης και για τον Κονδύλη, ο συντηρητισμός έχει μια μεταίστορία – είναι μονάχα γνήσια φιλελεύθερης φύσεως από τότε που το εργατικό κίνημα, ένας νέος αντίπαλος, εμφανίστηκε στα αριστερά της αστικής τάξης και η αστική κοινωνία έγινε η κυρίαρχη μορφή. Για να σωθεί από την απειλητική «κόκκινη δημοκρατία», ο φιλελευθερισμός

από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα χρησιμοποιεί το συντηρητικό γλωσσικό ιδίωμα. Υιοθετεί τους ίδιους θεματικούς τόπους, στους οποίους, φυσικά, δίνει πλέον ένα εντελώς νέο νόημα, το οποίο αντίκειται στη συντηρητική εννόηση των όρων: η «φυσική ανισότητα των ανθρώπων», στο στόμα των ενδιαφερόμενων φιλελεύθερων, δεν σημαίνει πλέον την ιεραρχία της παλιάς «societas civilis», αλλά την καπιταλιστική «αξιοκρατία», και ο ισχυρισμός περί του «απαρβιάστου του νόμου» δεν στοχεύει πλέον στη συλλογικότητα των κτηματιών, αλλά στην προστασία της αυτόνομης οικονομικής οντότητας.

Σύμφωνα με την ετυμολογία του Κονδύλη στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου, η ριζοσπαστική πολιτική δεξιά έχει και αυτή το ρόλο της. Το γνήσιο «ουσιώδες γνώρισμά» της έγκειται στην «προγραμματική της διάθεση να εξαλείψει τον πολιτικό φιλελευθερισμό, προκειμένου να διατηρήσει ανέπαφα την ιδιωτική περιουσία και τον οικονομικό φιλελευθερισμό, έναντι των αριστερών επιθέσεων. Υπό αυτή την έννοια, η δεξιά ανήκει στον φιλελευθερισμό».

Όποιος διαβάσει την καυστική περιγραφή του Κονδύλη, δεν μπορεί παρά να διαπιστώσει παραλληλισμούς με τις σημερινές προσπάθειες των Χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων να προσδιορίσουν τον εαυτό τους: εφόσον στην κοινωνία η θρησκευτικότητα έχει έναν υποδεέστερο υποστηρικτικό ρόλο, οι Επιτροπές Βασικών Αξιών [που βρίσκονται σε αναζήτηση σοσιαλδημοκρατικών λύσεων] συχνά σκέφτονται μόνο την οικονομία της αγοράς, το ελεύθερο εμπόριο και το επίπεδο του χρέους για να εξασφαλίσουν την πολιτική τους προβολή — πράγμα το οποίο, με τα τσιτάτα που ακούγονται στην πολιτική αρένα, τσιτάτα όπως «ας είμαστε ανοιχτή στις νέες τεχνολογίες», μας αποκαλύπτει ήδη τον προσανατολισμό προς μια φιλελεύθερη φιλοσοφία της ιστορίας.

Σύμφωνα με τη νηφάλια κρίση του Κονδύλη, αυτός ο γενικευμένος φιλελευθερισμός, ο οποίος, με τη μορφή αριστερών και συντηρητικών παραλλαγών, έθεσε υπό αμφισβήτηση το μέγεθος του προϋπολογισμού των νοικοκυριών, αποτελεί τη γενική κατάσταση πραγμάτων στον δυτικό κόσμο. Όταν, την αισιόδοξη δεκαετία του 1990, ο Κονδύλης στρεφόταν ολόενα και περισσότερο σε ζητήματα διάγνωσης της σύγχρονης πραγματικότητας, η κατάσταση δεν τον έβαλε στον πειρασμό να πιστέψει στο λεγόμενο «τέλος της ιστορίας». Τουναντίον: σε τούτη εδώ την εφημερίδα κατηγόρησε όλους αυτούς που ήλπιζαν στην «αντικατάσταση του πολέμου από το εμπόριο» μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, για φιλελεύθερο ουτοπισμό, ο οποίος, «όπως τόσο συχνά αποδεικνύεται, δεν είναι τίποτε άλλο παρά χυδαίος μαρξισμός με το αντίθετο πρόσημο». Ποιος μπορεί ακόμα να διαφωνήσει μ' αυτό σήμερα; Ο Κονδύλης, στην ανάγκη να πιστέψουμε στην ιστορικοφιλοσοφική αυτοεκπλήρωση της «δυτικής οικονομίας και ηθικής», ανάγκη που τείνουν να εκδηλώνουν ακόμα και τα «συντηρητικά» κόμματα, διέβλεψε την ιδεολογική μεταμπίεση εκείνων των «βίαιων αγώνων αναδιανομής και καταστροφών» που έμελλε ακόμη να φέρει μαζί της η «πλανητική εποχή». Η νέα έκδοση του *Συντηρητισμού* είναι επίσης ένα εύχρηστο εργαλείο για τον έλεγχο του περιεχομένου τέτοιων προβλέψεων.

Panajotis Kondylis: "Konservativismus". Geschichtlicher Gehalt und Untergang, Matthes & Seitz Verlag, Βερολίνο 2023, σελ. 869.

μετάφραση Μιλτιάδης Ν. Θεοδοσίου